

УДК 811.161.2

Булах М. Б.

АНТОНІМІЯ МЕДІЙНИХ ПЕРИФРАЗІВ

У статті розглянуто особливості системних відношень антонімії в системі перифрастичних одиниць. На матеріалі текстів сучасних українських медіа проаналізовано критерії протиставлення, особливості творення й функції перифрастичних антонімів.

Ключові слова: перифраз, антонім, мова мас-медіа, медіатекст.

Булах М. Б. Антонимия медийных перифраз. – Стаття.

В статье рассмотрены особенности системных отношений антонимии в системе перифрастических единиц. На материале текстов современных украинских масс-медиа проанализированы критерии противопоставления, особенности создания и функции перифрастических антонимов.

Ключевые слова: перифраз, антоним, язык масс-медиа, медиатекст.

Bulakh M. B. Antonymy of media periphrases. – Article.

The given article deals with the features of the system of antonymic relations in the system of periphrastic units. On the material of the texts of modern Ukrainian mass media, the criteria of opposition, the features of creation and function of periphrastic antonyms are analyzed.

Key words: periphrasis, antonym, language of the media, media text.

Лексико-семантична кореляція антонімії в мові безпосередньо пов'язана з кореляцією синонімії. За загальним визначенням, сутність антонімії полягає в протилежності значень мовних одиниць. Антонімія, як і синонімія, – універсальне явище мови, притаманне мовній системі, яка будується на основі об'єднувальних і відмінних ознак. Антоніми протиставляються тому, що у своєму значенні має спільний маркер для протиставлення. Дослідження системних зв'язків у системі мови призвело до утворення поняття «синонімо-антонімічна парадигма», «антонімія синонімічних рядів» або «синонімія антонімічних протиставлень». Підтверджуючи тезу, що антонімія безпосередньо пов'язана із синонімією, зазначимо, що крайні члени одного синонімічного ряду мовних одиниць є антонімами.

Антонімія – універсальна характеристика мовної комунікації. Автори стилістичного словника зазначають: «Психологічна основа антонімії – асоціація за контрастом, логічною основою є протилежність понять» [4]. А отже, екстралінгвальна мотивація антонімії полягає в тому, що загальні розбіжності реалій об'єктивного світу відбиваються в мові як протилежності мовних одиниць. З такої постановки питання логічною є теза: антонімія є універсальною категорією не тільки української мови, вона притаманна й іншим мовам, адже поняття протиставлення зумовлено онтологічно й вербально виражено в мислєдіяльності багатьох народів: день – ніч, земля – вода, життя – смерть, адже світ полярний: плюс – мінус, північ – південь, добро – зло.

Сутність явища антонімії полягає у вираженні відношень зіставлення і протиставлення мовних одиниць. Антонімія, отже, є основою багатьох стилістичних засобів. Наголосимо при цьому на тому, що критерієм відносин антонімічності є семантична однорідність структури одиниць, за якої один із членів опозиційної пари буде спільний, інші – диференційні, які виражають протилежність значень. Відповідно, пари одиниць, компоненти значень яких не є контрастно протиставними, мають невиражений ступінь антонімічності.

Зауважимо, що відношення контрасту, зіставлення і протиставлення характерні для всіх рівнів мови. Відносини антонімії – це тип семантичних відносин мовних одиниць із протилежним значенням, а її одиниці мають спільну структуру протилежних значень і знач-

ну подібність у структурній і семантичній класифікації антонімів. Логічну основу антонімії становлять, отже, протилежні видові поняття, які презентують граничні вияви властивостей, визначених родовим поняттям.

Традиційно поняття антонімії пов'язують із лексикою, але, з огляду на заявлену нами аспектологію, розглядаємо це явище ширше – з погляду функціональної стилістики. При цьому зазначимо, що, хоча є багато досліджень антонімії на рівні лексики, природа антонімії на інших мовних рівнях залишається малодослідженою. Наприклад, укладачі Словника фразеологічних антонімів (за ред. В.С. Калашник, Ж.В. Колоїз) пояснюють малодослідженість антонімії зокрема, у фразеології тим, що «немає чітких критеріїв виявлення антонімічності фразеологізмів», а також не проаналізовано «експресивне забарвлення та образність значення» фразеологічних зворотів [3, с. 4].

Зважаючи на функціонально-семантичну пов'язаність перифрастичних зворотів із фразеологічними зворотами, вважаємо доцільним розглянути підходи до аналізу парадигматичних відношень у фразеології. Як указує О.О. Тараненко в статті «Антоніми» в словнику «Українська мова. Енциклопедія», «антонімічність фразеологічних одиниць виявляється насамперед у протилежності значень тих слів, що входять до їхнього складу, або у вираженні протилежності через заперечення. Якщо ж фразеологічні одиниці хоч і мають у принципі протилежні значення, але не так вільно асоціюються між собою, вони не так легко вступають в антонімічні взаємовідношення» [5, с. 29].

Як й у системі фразеології, системні зв'язки в перифрастиці, зокрема коли йдеться про явище антонімії перифразів, є малодослідженими. На нашу думку, через те, що немає чітких критеріїв виявлення антонімічності перифразів, а більшість перифрастичних зворотів – контекстуальні, тож складно виявити серед них контрастні протиставно-зіставні відношення. На цю проблему вказували дослідники, а саме Т.І. Битева, аналізуючи парадигматичні відношення перифразів. Мовознавець зазначала, що відносини синонімії та антонімії недостатньо розвинуті в перифрастиці через те, що специфіка перифрастичного значення полягає передусім у корелятивності й комунікативно зумовленій актуалізованості, а отже, антонімія перифрастичних значень має власну специфіку.

Розглядаючи відношення антонімії в перифрастиці за актуалізованою в сучасній лінгвістиці моделлю, яка дістала наукову апробацію у фразеології, візьмо до уваги семіну класифікацію фразеологічних антонімів, запропоновану М.М. Копиленко та З.Д. Поповою [2]. Зазначена класифікація виокремлює:

– антоніми, протиставлені на денотативному й конотативному рівнях;

– антоніми, протиставлені тільки на конотативному рівні, при цьому конотативні семи логічно мотивовані денотативними семами;

– антоніми, протиставлені на конотативному рівні, їх конотативні семи немотивовані.

Визначений підхід є оптимальним для нашого дослідження, що має на меті розкрити комунікативний потенціал медійного перифраза та висвітлити специфіку парадигматичних відношень у перифрастиці. Перифразами-антонімами в такій постановці питання можна вважати перифрастичні звороти, які номінують протилежні поняття (антонімія слів-денотатів). На нашу думку, головним критерієм антонімічності в цьому випадку є опозиція семантики, коли контрастні перифрастичні звороти називають явища одного порядку. Ще одним із критеріїв антонімічності можна вважати формальну схожість перифрастичних зворотів, тобто схожість форми вираження й майже спільномірне з нею вираження внутрішньої форми, несхожі елементи в цьому випадку мають бути логічними або контекстуальними антонімами. Перифрастичні звороти є вільними, тобто семантично членуються, що дає змогу виокремити компоненти і протиставити їх за змістом. Формально протилежні показники виконують роль маркерів внутрішнього протиставлення цілісного значення перифразу.

Специфікою антонімічних відношень у перифрастиці є те, що вони можуть ґрунтуватися й на основі формального протиставлення опорних компонентів перифразів (лексики) (усталені звороти: *сильна половина людства – красива (краща) половина людства; сильна стаття – слабка стаття; офіційна влада – четверта влада*). У наведеному ілюстративному матеріалі спостерігаємо тотожність опорного компонента і протилежних за значенням диференційних компонентів. Звернімо увагу, як і в антонімії загалом, у перифразах може відбуватися процес «поєднання компонентів, опозиція яких зовсім не пов'язується з лексичною антонімією, а диктується загальною контрастною семантикою» [1] (*зелені гроші (долари) – дерев'яні гроші (рублі); старший брат – молодший брат*); опозиція наші – не наші (*захисники країни – тітушки, кремлівські найманці* тощо. *Напередодні окупації спостерігаємо нечисленні, але яскраві акції руху Євромайдан-Крим, у яких Меджліс кримськотатарського народу не брав участі (навіть коли людей жорстоко били тітушки, на допомогу приходили тільки ультрас «Таврії»*). *Та багато хто в Україні переконані: у Криму живуть «кримнаші», і якщо внаслідок санкцій їм погано – так їм і треба* (ДТ. – 11.03.2017). *Адже промосковські бойовики, сепаратисти, кремлівські найманці – це не повстанці, не ополченці проти загарбників України, а люті вороги незалежності, Української соборності. Українські ЗМІ покликають називати українських героїв – героями, подвиг захисників України – подвигом, сепаратистську зраду – зрадою, російську брехню – брехнею, московський злочин – злочин, російську агресію – агресією* (ДТ. – 17.12.2016); *помаранчеві – біло-сині/«біло-сердешині»*). Опозиція семантики наведених конструкцій виявляється через ці-

лісне зіставлення їх значень, виявлене в функціонально стійкому типі мовної комунікації – мас-медіа.

Окрім протиставності перифрастичних зворотів за диференційним членом, виділяємо перифрази-антоніми, протилежність значень яких формально не мотивована й у складі яких немає диференційного члена-антоніма. Ілюстрацією до цього можуть слугувати формально однокомпонентні перифрази, утворені з одного слова, як, наприклад, перифрази-евфемізми *всевишній/лукавий*. Відношення протиставлення містяться в цьому випадку в денотативному значенні одиниць (*Всевишній наставляє тих, кого рятує: слід побудувати ковчег і взяти туди для розплоду по парі потрібних тварин* (ДТ. – 10.12.2016). *Пам'ятаючи, що лукавий ховається в деталях, проаналізуємо те, що відбулося протягом минулого століття* (ДТ. – 21.02.2014)). Аналогічно до прийнятої в сучасній лінгвістиці класифікації антонімів у лексиці, серед антонімів-перифразів у такому випадку можна виділити абсолютні антоніми та контекстуальні антоніми, які протиставляються/зіставляються й, відповідно, класифікуються тільки в межах конкретного тексту/ситуації. Наведена опозиція *всевишній/лукавий* і є прикладом абсолютних антонімів.

Медійний текст виявляє, на нашу думку, навіть енантіосемію перифрастичних зворотів у межах одного тексту. Зокрема, енантіосемію можна спостерігати в матеріалі, присвяченому абсенту як напою, що був популярний серед митців. Пояснюючи двозначний вплив цього напою на людину, автор ілюструє твердження за допомогою перифразів, які акцентують на позитивних і негативних аспектах його вживання: *зелена муза митців; зелена фея; на противагу – зелений диявол та зелена відьма* (*За останні 150 років абсент надихав багатьох художників, поетів та письменників, а долю декотрих він навіть зруйнував. Кореспондент BBC Culture Джейн Чіабатари дізналася про надзвичайну владу зеленого диявола. Зелена фея стала улюбленим напоєм багатьох художників і письменників. Всі вони писали про захоплюючу привабливість Зеленої відьми та вплив напою на творчий процес*) (http://www.bbc.com/ukrainian/vert_cul/2015/07/150731_vert_cul_absinth_vp).

Зауважимо, що означення «зелений» у цьому випадку виступає не як диференційний, а як опорний компонент, адже є носієм денотативного значення, змалювання кольору продукту. Натомість формально головні компоненти словосполучень (*фея, диявол, відьма*) розрізняють конотативні значення перифразованого слова.

У цих випадках перифрази є оцінними (що відбиває іманентні характеристики медіа), а причина появи енантіосемії виявлена в різних оцінках (позитивній і негативній) до слова-номінанта. Відповідно оцінке забарвлення в наведених перифрастичних зворотах виокремлює позитивні та негативні якості аналізованого явища.

Наведений ілюстративний матеріал дає змогу зацентувати увагу на тому, що значення перифрастичного звороту розкривається не тільки в умовах «вузького» контексту, тобто в реченні, а й у широкому – у тексті. Таку властивість перифрастичних зворотів, на яку вказувала ще Т.І. Битева, дослідники необхідно враховувати під час аналізу семантики перифрастичних одиниць. Саме в розширеному контексті виявляються не тільки особливості семантики перифразів, а й, як засвідчує наш матеріал, парадигматичні відношення: синонімічні, антонімічні.

Розглянуті нами ілюстрації до явища перифрастичної антонімії дають змогу зробити висновок про особливі функції перифразів-антонімів у мовній комунікації,

зокрема в медійних текстах. Наголосимо на тому, що однією з них є функція конструктивної організації тексту, особливо послідовно і яскраво це виявлено в текстах із перифразами, які репрезентують опозицію **наші – не наші** (*захисники країни, національні герої – тітушки, кремлівські найманці*) тощо. Такий тип перифразів є регулярним у текстах, побудованих за принципом протиставлення й зіставлення понять.

Активне використання перифразів-антонімів у мові медіа дає нам можливість визначити як дискусійне твердження дослідниці Т.І. Битевої про те, що «відношення антонімії взагалі не характерне для перифрастичних зворотів», яке лінгвіст пояснювала «нерелевантністю відносин опозиції в перифрастичній підсистемі» [1]. На нашу думку, відношення антонімії в перифрастиці є аналогічним до відношень антонімії у фразеології загалом, тобто воно може утворюватися і як наслідок протиставлення слів-денотатів, що перифразуються. Водночас у межах конкретного тексту

можуть утворюватися контекстуальні протиставлення й зіставлення перифрастичних зворотів, що відбиває реальні процеси розвитку мови.

Отже, особливістю системних відношень перифрастичних зворотів у медіа є перспектива подальшого розвитку синонімії й антонімії. Перифразами-антонімами в такому випадку постають перифрази, які подібні за структурою та протилежні за значенням у функціонально стійких контекстах медіа. Критерієм антонімічності в медійних перифразах є, за нашими спостереженнями, наявність у протиставлених перифрастичних зворотах однорідної структури й диференційного компонента, а також наявність заперечення у смисловій структурі, що забезпечує протилежність значень перифрастичних зворотів. Особливістю дослідження парадигматичних відношень у медійній перифрастиці, зокрема, є те, що під час їх аналізу необхідно брати до уваги відношення не тільки самих перифрастичних одиниць, а й слів-денотатів, що виявляють комунікативний потенціал у медіа.

Література

1. Бытева Т.И. Очерки по русской перифрастике / Т.И. Бытева. – М. : Элипс, 2008. – 304 с.
2. Копыленко М.М. Очерки по общей фразеологии: Проблемы, методы, опыты / М.М. Копыленко, З.Д. Попова. – Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1978. – 144 с.
3. Капашник В.С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В.С. Капашник, Ж.В. Колоїз. – 3-є вид., доп. – К. : Довіра, 2006. – 349 с.
4. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной ; члены редколлегии: Е.А. Баженова, М.П. Котюрова, А.П. Сковородников. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 696 с.
5. Українська мова: Енциклопедія. – К. : Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

Список умовних скорочень джерел

ДТ – «Дзеркало тижня. Україна».